Evoluţia limbii în textele lui Antim Ivireanul. Observaţii asupra vocalismului

Adina CHIRILĂ

Our paper deals with the problem of the vocalic alternations in the texts of Antim Ivireanul, that could prove an evolution of the language he used, from the early years of his activity (1693-1694), to the last ones (1710-1715). We focused on the fallowing pairs: [e] – [i] in beserică – biserică, [e] – [i] in words like ceti – citi, inemă – inimă, etc., [e] – [i] in den, pren, etc., [¯a] – [¯e] in words like biruiaşte, grăiaşte, iaste, etc., and [i]-[i] – [i] in priimi – primi. We ascribed the linguistic material to what was generally considered to be literary or popular phonetic forms at the end of the XVIIth century and the beginning of the XVIIIth, especially in Muntenia. Based on what we had observed in several texts of Antim Ivireanul, we reached the following conclusions:

The texts Antim Ivireanul wrote or translated during his first years of activity respect the vocalic literary norm, in its religious aspect, more than the later ones.

The digressions from the literary norm are represented by popular phonetic elements which tend to appear more and more in secular writings, at that time.

Because of the constant and sometimes almost exclusive presence of such digressions in the texts of Antim Ivireanul and in other contemporary literary texts, one should reconsider, in some cases, their quality as „popular" phonetic elements.

Studiile asupra limbii textelor lui Antim Ivireanul, publicate pînă acum, se încheie, fără excepţie, cu exprimarea admiraţiei cercetătorilor faţă de uşurinţa cu care acest cărturar de origine străină a deprins limba română şi faţă de măiestria cu care a utilizat-o. Nu o dată a fost subliniată calitatea lui Antim Ivireanul de „ctitor" al limbii liturgice româneşti şi de model în exprimarea cultă românească. Cu siguranţă, astfel de opinii sînt îndreptăţite. Nu s-a urmărit însă, pînă acum, evoluţia „calităţii" limbii utilizate de Antim Ivireanul, din perioada imediat următoare anului 1690, cînd a început să-şi însuşească limba română, pînă la dramaticul său sfîrşit. O astfel de abordare s-ar confrunta cu întrebări legate de norma literară pe care a deprins-o Antim Ivireanul, de cauzele şi factorii care au determinat, la un moment dat, abaterile de la aceasta şi acceptarea altor norme, de poziţia pe care o

BDD-A19 © 2009 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 14:37:25 UTC)

ocupă limba din textele lui Antim între norma tradițională a textelor religioase şi uzul literar „viu" de la începutul secolului al XVIII-lea, în Țara Românească.

Articolul de față se dorește a fi primul dintr-o serie de studii care să ofere răspuns la aceste întrebări, comparînd aspectul lingvistic al textelor originale ale lui Antim Ivireanul (excepție fac CL 1699 şi C 1715). Includem aici şi *Predoslovia* lui Antim Ivireanul la *Psaltirea slavo-română* din 1694, text mai puțin cunoscut de către lingvişti, nefiind cuprins în nici o ediție a operei cărturarului din Țara Românească.

O analiză lingvistică a textelor lui Antim, la nivelul fonetic, evidențiază relativ puține abateri de la norma literară comună în secolul al XVII-lea – începutul secolului al XVIII-lea sau specifică variantei muntenești. Dintre acestea, o parte sînt fenomene de tip nordic explicabile prin influența altor texte (nordice sau sudice) sau a colaboratorilor lui. Celelalte sînt particularități neliterare sudice, aşadar din aceeaşi unitate sintopică, pe care Antim le-a putut cunoaşte şi din cărțile laice, dar şi din vorbirea curentă. Am urmărit momentul cînd asemenea forme apar în textele cărturarului, concentrîndu-ne atenția în demersul de față asupra abaterilor ce vizează sistemul vocalic şi care sînt dovedite de un număr satisfăcător de ocurențe, în texte din toată perioada activității sale.

Alternanța [e] – [i] în *beserică – biserică*

În cuvîntul *biserică* (< lat. *basĭlica*) şi în derivate, norma literară generală în a doua jumătate a secolului al XVII-lea oglindea al doilea stadiu de evoluție a vocalei protonice, de la latină în limba română, şi anume pronunția cu [**e**] protonic. După Al. Rosetti, fenomenul este înregistrat la scară largă încă din secolul al XVI-lea, cînd „forma asimilată *beséreca* [...] este generală" (Rosetti 1978: 502; cf. Munteanu, Țâra 1983: 72). Totuşi, în cele mai multe texte din prima etapă a românei literare cele două forme alternează. Chiar dacă, în veacul al XVI-lea, [**e**] protonic în acest cuvînt reprezenta încă un fapt nou, el s-a impus repede în limba textelor bisericeşti, ajungînd ca în vremea lui Antim Ivireanul să constituie un fenomen „clasic", cu o pondere mult superioară în texte față de aspectul arhaic cu [**ă**]. În literatura de specialitate, păstrarea lui [**ă**] etimologic în cuvîntul discutat este considerată normă şi în ultima perioadă a vechii române literare, în toate ariile culturale (Manea 2006: 463), însă ponderea fonetismului arhaic infirmă acest lucru. De pildă, la Dosoftei, în *Viața şi petreacerea svinților*, „*ă* este păstrat în cuvîntul *băsearică* (< lat. *basilica*) într-o singură ocurență: nov. 144^{v}/18; celelalte atestări semnalează trecerea lui *ă* la *e*" (Manea 2006: 111). Prin urmare, norma nu mai poate fi cea arhaică, întrucît uzul în cele mai multe texte literare s-a orientat spre inovație. Atestările termenului în discuție în textele muntenești, începînd cu mijlocul secolului al XVII-lea, indică însă o nouă tendință de rostire şi scriere a sa, cu [**i**] în prima silabă, deşi nu se poate vorbi încă, ținînd cont de numărul formelor cu [**i**] în detrimentul celor cu [**e**], de o schimbare a normei literare sudice.

În orice moment al activității sale, Antim Ivireanul respectă norma literară, scriind sau punînd sub tipar forme cu [**e**]: Pred. 1694: *besérecii*, *beséricească* (4^{v});

BDD-A19 © 2009 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 14:37:25 UTC)

CL 1699: *besérica* (3^{v},4^{r}, 20^{v}, 21^{v}, 22^{v}, 24^{r}, 25^{r}, 25^{v}, 26^{r}, 26^{v}, 27^{r}, 28^{r}), *besérică* (23^{v}, 24^{v}, 25^{r}, 27^{r}), *besérici* (21^{v}), *beséricii* (ftl.^{r}, 20^{v}, 22^{r}, 26^{r}, 26^{v}, 27^{r}, 28^{r}), *beséricilor* (22^{r}) etc.; Ded. 1703: *besérica* (O: 407), *besericeşti* (O: 407); ÎPTP 1705: *besérica* (O: 353, 355, 358), *besérecă* (O: 360) *besérecii* (O: 350, 355, 358), *beséricii* (O: 361); CVNT 1709: *besérica* (O: 245, 277, 279, 280, 297, 300, 301), *besérică* (O: 262, 283, 286), *beséricei* (O: 294), *besérici* (O: 254), *beséricii* (O: 286, 288, 289, 291, 297) etc.; ÎB 1710: *beserecesc* (O: 378) *besérică* (O: 371, 376, 379, 382), *besericească* (O: 365), *besericeşti* (O: 382), *besérici* (O: 372, 375), *beséricii* (O: 365, 367, 375, 376); AMA 1713: *besérica* (O: 327, 330) *besérică* (O: 326, 327, 330), *besericească* (O: 328), *besérici* (O: 326), *beséricii* (O: 325, 326, 328, 329, 331) etc.; CP 1714: *besérica* (O: 388), *besérică* (O: 387, 389, 394), *beséricii* (O: 388, 394), *besericească* (O: 387, 390), *besericeşti* (O: 390, 392); Ded. 1715: *besérica* (O: 410), *beséricii* (O: 409), *besericeşti* (O: 409).

Pe lîngă acestea, în textele lui Antim Ivireanul apare şi forme cu fonetismul nou muntenesc, cu [**e**] protonic > [**i**]: Ded. 1694: *bisérică* (O: 399); CL 1699: *bisérica* (20^{v}), *bisériicii* (20^{v}); ÎB 1710: *bisérica* (O: 382); C 1715: *bisérecă* (13^{r}), *bisérica* (21^{v}, 51^{r}). Frecvenţa situaţiilor în care este încălcată norma literară este mult inferioară celei a situaţiilor cînd se respectă norma. Constatăm, de asemenea, că greşeala însoţeşte norma pe tot parcursul activităţii lui Antim, fără o modificare a ponderii formei populare de la o etapă la alta. Aceste două fapte indică la Antim Ivireanul, pe de o parte, asimilare concomitentă a celor două modalităţi de pronunţie şi de scriere a cuvîntului şi, pe de altă parte, conştientizarea statutului de abatere de la normă a formei cu [**i**]. Cu toate că există posibilitatea ca unele dintre formele cu [**i**] descoperite în textele lui Antim, în forma păstrată pînă la noi, să nu aparţină autorului (faptul că apar atît de rar şi cu precădere în texte tipărite de altcineva – Gheorghe Radovici este tipograful lucrărilor din 1710 şi 1715 – îndreptăţeşte o atitudine circumspectă, cu atît mai mult cu cît dedicaţia din 1715, text cu siguranţă mai atent aşezat în tipar, prezintă numai forme cu [**e**], pe cînd în cuprinsul ceaslovului apare şi varianta cu [**i**]), ocurenţele din Ded. 1694 şi cele din CL 1699 demonstrează cele afirmate anterior despre limba deprinsă şi utilizată de acesta.

În predici, norma literară este respectată prin notarea constantă a vocalei [**e**] protonice în *beserică* şi în familia de cuvinte: *besérica* (O: 6, 42, 51, 57, 62, 85, 86, 88, 108, 110, 111, 112, 124, 136, 146, 165, 173, 204, 231), *besérică* (O: 6, 31, 32, 41, 43, 45, 46, 62, 63, 65, 68, 73, 85, 90, 101, 103, 108, 129, 193, 203, 223, 227, 231), *besericească* (O: 116, 193, 230), *besericesc* (O: 124, 202, 231), *besériceşte* (O: 28), *besericeşti* (O: 28, 30, 82, 99, 210, 226, 233), *besérici* (O: 34, 72, 117, 192, 204), *beséricii* (O: 31, 32, 35, 42, 45, 50, 57, 58, 72, 82, 86, 91, 94, 105, 116, 135, 151, 170, 172, 199, 204, 231, 233), *beséricilor* (O: 117). Pe lîngă aceste forme, copia din 1722-1725 a didahiilor prezintă cîteva ocurenţe ale formei noi muntenești cu [**i**]: *bisérică* (O: 6, 20, 31, 125), *bisericesc* (O: 125), *bisericească* (O: 188), *bisérici* (O: 23, 26, 99), *bisériicii* (O: 31, 94, 148, 188).

BDD-A19 © 2009 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 14:37:25 UTC)

Alternanța [e] – [i] în cuvinte de tipul *ceti – citi*, *inemă – inimă*

Apariția lui [**i**] protonic în *biserică* este de obicei discutată în contextul mai larg al fenomenului trecerii lui [**e**] medial aton la [**i**], prin asimilare sau disimilare vocalică, în cuvinte ca *ceti – citi*, *inemă – inimă*, *neşte – nişte*, *precepe – pricepe*, *preveghea – priveghea* etc., fenomen înregistrat în textele munteneşti încă de la jumătatea secolului al XVII-lea. În cazul acestor cuvinte, formele cu [**i**] reprezintă în epoca lui Antim Ivireanul o încălcare a normei literare impuse de tradiția scrisului cult bisericesc (întocmai ca în cazul termenului *biserică*).

În primele texte româneşti ale lui Antim Ivireanul, aceste cuvinte apar relativ rar, şi în primii ani (1693 şi 1694) sînt folosite cu fonetismul tradițional: Postf. 1693: *cetitori*, *cetitoriu* (O: 397); Ded. 1694: *vor ceti* (O: 399); Pred. 1694: *prevegheați* (3^{r}). În lucrările ulterioare însă, de mai mare anvergură, formele literare tradiționale sînt însoțite de cele populare munteneşti, în proporții ce variază de la un cuvînt la altul. De pildă, *ceti* este utilizat de obicei cu vocala mediană atonă [**e**] (nu vom da exemple, ele fiind, practic, ubicue), iar forma cu [**i**] se întîlneşte sporadic: ÎPTP 1705: *să citească* (O: 350), *să citiți* (O: 359); CP 1714: *să citească* (O: 390). Cîteva ocurențe există şi în didahii: „*cititoriu* de stéle” (O: 235), *să citească* şi *va citi* (O: 236). Pentru *nicăieri*, primele ocurențe sînt cele din 1699 şi prezintă ambele forme: CL 1699: *necăiri* (4^{v}) şi *nicăiri* (6^{r}); CVNT 1709: *nicăiri* (O: 249). *Priveghea* apare cu forma nouă în ÎB 1710: *să priveghem* (O: 365).

În cazul altor cuvinte cu [**e**] etimologic în aceeaşi poziție se constată la Antim Ivireanul tendința de adoptare a fonetismului nou cu [**i**], deşi norma tradițională îşi păstra, grație ocurenței majoritare din textele literare nordice şi sudice, caracterul de fapt lingvistic cult. Verbul *pricepe* nu apare în textele din 1693, 1694, iar mai tîrziu este folosit, ca şi derivatele sale, cu fonetismul nou: ÎPTP 1705: *am priceput* (O: 355), *nepriceputul* (O: 350), *nepriceputa* (O: 352), *pricépe* (O: 350), *să priceapă* (O: 357), *să pricepi* (O: 353); CVNT 1709: *a pricépe* (O: 269). Substantivul *inemă* respectă norma tradițională în Postf. 1693 (O: 397), însă în Pred. 1694 apare scris *inima* (5^{r}); în textele ulterioare sînt întrebuințate aproape în exclusivitate formele noi: ÎPTP 1705: *inima* (O: 351, 358), *inimă* (O: 351, 354), *inimii* (O: 351, 352, 354, 356); CVNT 1709: *inima* (O: 242, 290), *inimii* (O: 243), *inimile* (O: 249); ÎB 1710: *inima* (O: 377), *inimă* (O: 366, 375), *inimii* (O: 374); AMA 1713: *inimii* (O: 339); CP 1714: *inima* (O: 387), *inimă* (O: 388); foarte rar apare forma mai apropiată de etimon: *inemii*: ÎPTP 1705 (O: 351).

Acelaşi lucru se vede şi în cazul alternanței *neşte – nişte*. Cuvîntul apare mai întîi în Ded. 1694, cu fonetismul nou: *nişte* (O: 398) şi continuă să fie utilizat astfel atît în discursul scris, cît şi în cel oral. Numai o singură dată Antim respectă norma literară tradițională, scriind *neşte*: ÎPTP 1705 (O: 361).

Forma *nişte* reprezintă o inovație populară consemnată de timpuriu în documente din Țara Românească şi Moldova, în secolul al XVI-lea, care devine din ce în ce mai frecventă în veacul următor şi după 1700. Numai în Ardeal forma veche este mai rezistentă şi la nivel popular, căci documentele din epoca veche conțin doar forme cu [**e**] (Gheție 1997: 108). Din uzul popular, închiderea lui [**e**] la

BDD-A19 © 2009 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 14:37:25 UTC)

[**i**] în acest cuvînt a trecut în texte literare nordice (moldoveneşti) şi sudice, dar cu mai multă consecvenţă în Ţara Românească. Deducem din modul în care este utilizat cuvîntul la Antim Ivireanul şi în alte texte reprezentative pentru cultura muntenească – în *Biblia* din 1688, în *Facerea*, termenul este întrebuinţat de două ori şi numai cu fonetismul vechi: MLD/I, 3.05 şi 31.26; la fel apare şi în ms. 4389, muntenesc, şi în ms. 45, moldovenesc, în locurile respective; în schimb, în *Cartea lui Iov* „forma *nişte* este cvasigeneralã" (Iacob II 2001: 12) etc. că norma literară muntenească se găseşte în plină transformare în privinţa lui [**e**] etimologic din *neşte*.

Alternanţa [e] – [i] în *den*, *pren*

În epoca lui Antim Ivireanul, norma literară de pretutindeni impunea (încă), după tradiţie, scrierea şi pronunţia cu [**e**] în *den*, *pren* şi alte cuvinte compuse cu ele, deci şi în varianta literară muntenească. O privire de ansamblu asupra operei lui Antim constată însă că vocala [**e**] neaccentuată, în poziţie nazală (*e* + *n* + *voc*. şi *e* + *n*, *m* + *cons*.) apare constant în scrierile sale într-o dublă ipostază: păstrată şi închisă la [**i**]. Distribuţia formelor nu este uniformă în texte.

Urmărită cronologic, situaţia este următoarea în textele lui Antim:

Postf. 1693: *den* (O: 397); *pren* (O: 397); dar *dintru* (O: 397);

Pred. 1694: *den* (2^{v}, 5^{r}); *pren* (2^{v}, 4^{v}); dar *prin* (2^{v});

Ded. 1694: *den* (O: 398, de 7 ori), *denainte* (O: 399), *dentru* (O: 389), *pren* (O: 399);

CL 1699: *den* (1^{r}, 4^{r}, 14^{r} etc.), *dentru* (9^{v}), *pren* (4^{v});

Ded. 1703: *den* (O: 407); *dentru* (O: 407); *pren* (O: 407); dar *prin* (O: 407, de 2 ori).

Formele tradiţionale continuă să apară în toate cărţile lui Antim, însă după 1705 ele sînt concurate şi depăşite numeric de cele cu [**i**]. Astfel:

a) *den*: ÎPTP 1705 (O: 350, de 4 ori, 351, de 3 ori, 354, 356, de 5 ori); AMA 1713 (O: 326, 345, 346); faţă de *din*: CVNT 1709 (O: 241, 242, 243, 245, de patru ori, 246, 247 etc.); AMA 1713 (O: 327, 328, 329, 330, 332, 333, 334, 335 etc.); ÎPTP 1705 (O: 352, 353, de patru ori, 354, de două ori, 355); ÎB 1710 (O: 366, de două ori, 368, de trei ori, 369, de două ori, 370 etc.); CP 1714 (O: 387, de patru ori, 388, de două ori, 389, de şapte ori, 390, de patru ori, 381, de două ori, 392, de opt ori, 393, 394).

b) *dinlăuntru*: AMA 1713 (O: 328); *dinafară*: AMA 1713 (O: 328). Acestea reprezintă singurele ocurenţe la Antim Ivireanul, în textele cercetate. Nu am consemnat variantele tradiţionale.

c) *dentâi*: AMA 1713 (O: 326); ÎPTP 1705 (O: 351, de două ori, 354); *dentâiu*: ÎPTP 1705 (O: 354); faţă de *dintâi*: CVNT 1709 (O: 259, 260, 263, 266, 285, 303, 319); AMA 1713 (O: 329, 345, de două ori); ÎB 1710 (O: 368, 373, 374); CP 1714 (O: 388).

d) (*cu*) *denadins*(*ul*): CVNT 1709 (O: 308); AMA 1713 (O: 341, 344); ÎPTP 1705 (O: 355);

BDD-A19 © 2009 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 14:37:25 UTC)

e) *dentre* nu este folosit, ci numai *dintre*: CVNT 1709 (O: 318); ÎB 1710 (O: 382).

f) *dentr*(*u*): AMA 1713 (O: 330, de două ori, 331, 334); ÎPTP 1705 (O: 355, de două ori, 358); față de *dintr*(*u*): CVNT 1709 (O: 241, 243, 244, 245, 246, 250, 253, 254, 255, 256, 259, 262, 267, 269, 271 etc.); Ded. 1709 (O: 411).

g) *pren*: ÎPTP 1705 (O: 351); şi *pen* (cu disimilarea totală a lui [-*r*-]): C 1715 (55^{v}); față de *printr*(*e*): CVNT 1709 (O: 281, 302).

Urmărind proporția dintre formele cu [**e**] şi cele cu [**i**] în cazul lui *den* şi *pren* şi al compuselor lor, constatăm la Antim Ivireanul orientarea spre norma nouă. Mitropolitului i-au fost mai la îndemînă variantele noi ale cuvintelor. Prin opțiunea sa, Antim Ivireanul se alătură scrisului cronicăresc din Muntenia din acea perioadă (căci alternanțele *den* – *din* etc. sînt numeroase în opera lui Constantin Cantacuzino, Radu Popescu etc.), îndepărtîndu-se de norma păzită încă în textele religioase, în *Biblia* de la Bucureşti, de exemplu, unde prepoziția *den* cunoaşte „sute de ocurențe, în timp ce varianta cu -*i*-, *din*, apare abia de 12 ori [...]. În compuse ca *denainte*, *den*(*n*)*apoi*, *dencătroo*, *den*(*n*)*afară*, *dendărătul*, *denpreună*, *dentâi-dentâi*, nu apare niciodată vreo variantă cu -*i*-. Iar în cazul lui *dentr*(*u*), celor 45 de ocurențe din BB, Fac. li se opune o singură atestare cu -*i*-, *dintru* (17.16), după cum forma *dintre* este atestată numai o singură dată" (Arvinte 1988: 52), în MLD/I, 42.24.

În unele regiuni, [**i**] (< [**e**]) > [**î**] în *dîn*, *dîntre* etc., fiind vorba, de fapt, de durificarea lui *d*, notată în „Muntenia propriu-zisă, răsăritul Olteniei şi colțul sud-estic al Transilvaniei (Braşov) şi în Banat, Crişana sudică şi centrală" (Gheție 1975: 132). Des întîlnită în scrierile laice munteneşti ale vremii, această inovație populară apare rar la Antim Ivireanul: *dîntîi*: CVNT 1709 (O: 262).

Alternanța [a̯] – [e̯], în poziție moale

În epoca lui Antim Ivireanul, diftongul [**a̯**] în poziție moale este general în textele tipărite, reprezentînd o cerință a exprimării cultivate impusă de tradiție în toate dialectele literare. Din secolul al XVI-lea, după Al. Rosetti (Rosetti 1978: 518), sau din prima jumătate a secolului al XVII-lea, graiurile de tip sudic cunoşteau însă evoluția [**a̯**] > [**e̯**], consemnată şi în texte după 1600. În opera cărturarului muntean de la sfîrşitul secolului al XVIII-lea se regăsesc atît forme cu [**a̯**] cît şi cu [**e̯**], fără a avea aceeaşi pondere şi aceeaşi distribuție în timp.

De fapt, formele obişnuite în textele lui Antim, din orice moment al activității sale, sînt cele cu [**a̯**]: *biruiaşte*: Ded. 1703 (O: 407); *grăiaşte*: CL 1699 (2^{v}, 9^{r}); CVNT 1709 (O: 256, 308, 310); ÎB 1710 (O: 374); *iale* (pron. pers.): CL 1699 (9^{r}); *să iarte*: ÎPTP 1705 (O: 354, 360); ÎB 1710 (O: 369); (*nu*) *iaste*: Ded. 1694 (O: 399); Pred. 1694 (2^{r}, 2^{v}, 3^{v}, 4^{r}, 4^{v}); CVNT 1709 (O: 243, 248, 251, 252, 257, 258); AMA 1713 (O: 326); *întemeiarea*: Ded. 1703 (O: 408); ÎB 1710 (O: 375); AMA 1713 (O: 343); *înviare*: CVNT 1709 (O: 317); *înviiare*: CL 1699 (5^{r}); *lăcuiaşte*: C 1715 (59^{v}); *legiuiaşte*: Pred. 1694 (4^{r}); *mîngăiare*: Pred. 1694 (4^{r}); CVNT 1709 (O: 243); AMA 1713 (O: 327, 338); *să mîntuiaşte*: Pred. 1694 (3^{r}); *miluiaşte*: C 1715

BDD-A19 © 2009 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 14:37:25 UTC)

(5[r]); *prăznuiaşte*: AMA 1713 (O: 346); *să pocăiaşte*: ÎPTP 1705 (O: 351); *rînduiaşte*: CP 1714 (O: 391); *tăiarea*: CVNT 1709 (O, 251); *tămăduiaşte*: CVNT 1709 (O: 243).

Forme cu [**a̅**] > [**e̅**] se găsesc (foarte rar) în textele lui Antim Ivireanul, şi numai după 1708. În CVNT 1709 apare *este* (O: 245, de 4 ori, 271). (Deşi acestea sînt unicele apariţii, nu credem că ele reprezintă intervenţii involuntare ale editorului Gabriel Ştrempel, întrucît la pagina 271, în nota care trimite la versiunea copiată a lui Flor după originalul textului lui Antim, Gabriel Ştrempel marchează deosebirea dintre cele două versiuni: *este*, în lucrarea originală, şi *iaste*, în ms. M executat de popa Flor.) De două ori am consemnat această formă şi în didahii (O: 105 şi 176). Şi tot în didahii am înregistrat şi varianta *întemeierea* (O: 117). Chiar dacă ocurenţele din didahii s-ar putea datora grămăticului Efrem, cert este că pronunţia cu [**e̅**] a acestor cuvinte, precum şi a celor de tipul *boier*, *prieten*, putea să existe în conştiinţa lingvistică a lui Antim, deoarece asemenea forme apar în Ţara Românească şi în alte texte bisericeşti ale vremii, în *Biblia* din 1688, bunăoară: *este* (MLD, IV/14.03).

Alternanţa [i]-[i] – [i] în *priimi – primi*

Grupul vocalic [**i**]-[**i**] în hiat apare conservat în diverse forme gramaticale ale verbului *primi* (< v.sl. *priimati*) şi în derivate, în toate textele lui Antim Ivireanul, conform normei exprimării culte generale din epoca veche. Dăm cîteva exemple din opera scrisă a cărturarului: *au priimit*: CVNT 1709 (O: 255, 257, 280); *să* (*o*) *priimeşti*: Pred. 1694 (4[v]); *să nu priimească*: ÎB 1710 (O: 380); *vor priimi*: ÎB 1710 (O: 378); *priimind*: CVNT 1709 (O: 281); *nepriimit*: CP 1715 (O: 390) etc.

Contragerea celor doi [**i**] în hiat a apărut ca inovaţie în graiurile transilvănene de nord şi a fost consemnată mai întîi pe la mijlocul secolului al XVII-lea. După 1700, ea este semnalată şi în Moldova. Bazîndu-se pe ocurenţa formelor cu un singur [**i**] în documentele munteneşti, Ion Gheţie ajunge la concluzia că fenomenul este cunoscut în graiurile din Ţara Românească abia spre sfîrşitul secolului al XVIII-lea (Gheţie 1975: 111). Dată fiind noutatea formei (în orice zonă dialectală a ţării, în secolul al XVII-lea şi la începutul secolului al XVIII-lea), textele culte în care se strecoară aceasta sînt foarte rare (Gheţie 1997: 303). *Biblia* de la Bucureşti, de pildă, text realizat aproape de perioada în care a activat Antim Ivireanul, prezintă inovaţia extrem de rar: în *Pentateuc* există o singură ocurenţă cu [**i**] (în MLD/V, 33.11).

În aceste condiţii, existenţa cîtorva ocurenţe cu [**i**] simplu în scrierile lui Antim Ivireanul constituie o surpriză: *primi* (perf. s.): CVNT 1709 (O: 307); *au primit*: CVNT 1709 (O: 308); *primită*: CP 1714 (O: 393). Acestor ocurenţe li se adaugă alte cîteva din didahii, care pot fi însă puse pe seama copistului Efrem: *au primit* (O: 79, 109, 206), *voiu primi* (O: 181), *să fie primit* (conj. perf., O: 115), *primite* (O: 51). Prezenţa acestor forme în textele mitropolitului muntean este greu de explicat. Este posibil ca Antim Ivireanul să fi cunoscut asemenea forme dintr-un

BDD-A19 © 2009 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 14:37:25 UTC)

text de proveniență direct nordică, dar este puțin probabil ca rarele ocurențe de acolo să fi marcat uzul lingvistic al lui Antim Ivireanul, fără sprijinul textelor munteneşti ori al graiului de aici.

Un fapt la fel de interesant ca însăşi prezența formelor contrase în textele lui Antim Ivireanul este persistența lor în copiile din secolul al XVIII-lea, în speță în versiunile ms. 549 B, de la Căldăruşani, al didahiilor şi în ms. 67 N, de la Craiova. Autorul copiei de la Căldăruşani (care a lucrat direct după copia grămăticului Efrem) nu a modificat decît într-un singur loc forma găsită în predici: *să fie priimit*, în loc de *să fie primit*: ms. 549 B (O: 115). Versiunea următoare, ms. 67 N, de pe la mijlocul secolului al XVIII-lea, realizată în şcoala de copişti de la Bucureşti după versiunea B, nu prezintă alte diferențe în privința formei discutate. Ceea ce înseamnă că fonetismul cu [**i**] era cunoscut în Țara Românească înainte de 1780, înainte de primele atestări pe care le oferă Ion Gheție, poate chiar din vremea lui Antim Ivireanul.

La finalul lucrării precizăm încă o dată că analiza noastră a vizat în exclusivitate, deocamdată, alternanțe vocalice în textele lui Antim Ivireanul, pentru care am găsit suficiente exemple care să probeze o anume opțiune lingvistică a cărturarului muntean, pe parcursul întregii activități a acestuia; prin urmare concluziile se referă numai la aspect al limbii utilizate de Antim.

1. Raportîndu-ne la ceea ce se consideră în literatura de specialitate a fi normă literară (generală sau specifică Munteniei) în vremea lui Antim Ivireanul, constatăm că primele sale texte sînt „mai corecte" din punct de vedere fonetic decît cele de mai tîrziu. Abaterile de la normă fie apar cîțiva ani mai tîrziu (cînd presupunem că Antim a învățat temeinic româna), fie se înmulțesc în acea perioadă.

2. Abaterile de la normă se fac în direcția uzului popular viu, sprijinind, de fapt, zona normei literare laice, mai receptivă la inovațiile lingvistice ale vulgului.

3. Prezența constantă şi, uneori, aproape exclusivă a unor asemenea inovații lingvistice ne obligă la o reconsiderare a calității lor de fapte populare, la începutul secolului al XVIII-lea.

Bibliografie

Arvinte, V., 1988, *Studiu lingvistic asupra primei cărți (Facerea) din Biblia de la Bucureşti (1688), în comparație cu ms. 45 şi cu ms. 4389*, în MLD/I: 47-130

Gheție, I, 1975, *Baza dialectală a românei literare*, Editura Academiei Române, Bucureşti

Gheție, I., 1997, *Istoria limbii române literare. Epoca veche (1532-1780)*, coordonator: Ion Gheție – Bucureşti, Editura Academiei Române

Iacob, Niculina, 2001, *Limbajul biblic românesc* (1640-1800), vol. II, Biblia de la Blaj – text de referință în tradiția biblică românească, Editura Universității „Ştefan cel Mare", Suceava

Manea, Laura, 2006, *Dosoftei. Viața şi petreacerea svinților*. *Studiu lingvistic. Partea I*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza"; Iaşi

BDD-A19 © 2009 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 14:37:25 UTC)

Munteanu, Șt., Țâra, Vasile D., 1983, *Istoria limbii române literare. Privire generală*, Editura Didactică şi Pedagogică, Bucureşti
Rosetti, Al., 1978, *Istoria limbii române* I. De la origini pînă în secolul al XVII-lea, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti

Izvoare

AMA 1713: *Aşezământul mănăstirii Antim*, în O: 325-346
C 1715: *Ceasoslov*, Tîrgovişte
CL 1699: *Cartea sau lumină, cu drépte dovediri*, Snagov
CP 1714: *Capete de poruncă*, în O: 387-394
CVNT 1709: *Chipurile Vechiului şi Noului Testament*, în O: 241-321
D: Didahii, în O: 3-238
Ded. 1694: *Dedicaţia Psaltirei româneşti*, în O: 398-399
Ded. 1709: *Dedicaţia manuscrisă a lui Antim de pe exemplarele Evangheliei georgiene*, în O: 411-412
Ded. 1715: *Dedicaţia din Ceasoslov*, în O: 409-411
ÎB 1710: *Învăţătura besericească*, în O: 365-383
ÎPTP 1705: Învăţătură pre scurt pentru taina pocăinţii, în O: 349-361
MLD/I: *Monumenta linguae dacoromanorum*, Biblia 1688, Pars I, Genesis 1, Iaşi, Freiburg, 1988
MLD/IV: *Monumenta linguae dacoromanorum*, Biblia 1688, *Pars IV, Numeri*, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”, Iaşi, 1994
MLD/V: Monumenta linguae dacoromanorum, Biblia 1688, *Pars V, Deuteronomium* – Iaşi: Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”, 1997
O: Antim Ivireanul, 1972, *Opere*. Ediţie îngrijită şi studiu introductiv de Gabriel Ştrempel, Editura Minerva, Bucureşti,
Postf. 1693 *Postfaţa Evangheliei greco-române*, în O: 397-398
Pred. 1694: *Predoslovia Psaltirii slavo-române*, Bucureşti

BDD-A19 © 2009 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 14:37:25 UTC)